

Classical Foundationalism and the Justification Structure of Historical Knowledge

Saeid Mousavi Siany (Assistant Professor, Department of History, Shahid Chamran University of Ahvaz, Ahvaz, Iran, saeid.mousavi.siany@scu.ac.ir)

ARTICLE INFO

Article History

Received: 2023/10/14

Accepted: 2024/02/04

Key Words:

Classical foundationalism,
epistemic justification,
historical explanation,
historical reality,
construction theory of history

EXTENDED ABSTRACT

Introduction and Objectives: The role of historical studies in regulating social interaction and constructing the discursive order of societies makes it necessary to question the validity of historical knowledge and has led the thinkers to evaluate the logic of historical thinking in the light of epistemological criteria. "Classical foundationalism " is one of these epistemological criteria prescribed by a group of Western thinkers and contemporary Muslim philosophers to validate epistemic domains. According to the classical foundationalist reading of the "standard definition of knowledge", the justification of epistemic claims requires access to infallible basic beliefs and deductive inference of non-basic beliefs from basic beliefs. Thus it sets out strict conditions which, although is suitable for fields such as theology and mathematics, but its prescription to other epistemic fields will have no consequences other than skepticism in history and ineffectiveness of the most important means of each society in understanding its historical tradition and identity. Because tradition is a historical phenomenon that is remembered through historical evidence, and it is revealed to us by the work of the historian. In these circumstances, the application of strict criteria of classical foundationalism in evaluating the

historical knowledge led us to discredit the most important source for understanding our historical identity. With regard to these considerations, the central problem of the paper is to evaluate the "justification structure of historical knowledge" in the light of "classical foundationalism" and seeks to prove that the "logic of historical thought" cannot satisfy the strict conditions of classical foundationalism.

Method: In order to demonstrate this claim, the author first draws the classical foundationalist description of epistemic justification. Because any validation of historical knowledge requires an evaluation of the practice of the historian in the light of epistemological criteria. Then he compares this description of epistemological justification with his understanding of the logic of historical thinking, which can be called "minimal reading of the construction theory of history." According to this reading, history is not a passive attempt by historians to discover past events and represent historical facts in the mirror of the mind, because historical facts are known not in a transparent mirror, but in the light of the conceptual frameworks and perspectives of historians. Thus historical reality is never understood directly, but it is constructed through linguistic categories and in the light of the rusty mirror taken from the prejudices and value judgments of historians. With these considerations, we evaluate historical knowledge on two levels. At the first level, the limitations of classical foundationalism in justifying historical facts are recognized. At the second level, we also analyzed the limitations of classical foundationalism in justifying historical explanations.

Results: The application of this method leads us to the conclusion that classical foundationalism is not a correct understanding of epistemic justification in history. Therefore, it is appropriate to draw the structure of justification in each field of knowledge based on the abilities of that field of knowledge. To put it more clearly, classical foundationalism denies the inferential

justification of all epistemological claims and believes that some beliefs are justified nondoxastically and by referring to infallible sources such as introspection and rational intuitions. Thus, classical foundationalism considers our belief system to consist of two categories of basic beliefs and non-basic beliefs. Non-basic beliefs are justified by infallible inference from basic beliefs. On the other hand, basic beliefs are justified without inference from other beliefs and with a kind of direct and infallible access to the object. If we evaluate the process of knowing historical reality by historians in the light of this interpretation of epistemological justification, we come to the conclusion that the nature of historical thinking does not allow direct and infallible access to historical events. Because the historian's justification for choosing some events and ignoring other events is not based on infallible sources of knowledge, but based on the needs of society and common sense. As the reference of historians to the testimony of witnesses of historical events is not justified through infallible sources such as introspection and rational intuitions, it is justified through the triangulation of the testimonies. Historians also recognize the objective meaning of written evidence by referring to their lived experiences and linguistic intuitions. In the field of historical explanation, if we evaluate the mechanism of the understanding model and the covering law model, we led to the conclusion that the justification of historians does not follow the principles of classical foundationalism. Because in the understanding model, the explanation of the historical event requires the recognition of the intention, motive, method and evaluation of the agent from the historical context. It is obvious that these action components are part of the inner state of historical agents and historians do not have direct access to them. In fact, historians' understanding of the inner state is not based on basic and infallible beliefs. Also, in the covering law model, the historical event is explained through deductive reasoning and the entry explanandum under universal hypotheses and initial conditions. It is obvious

that if the hypotheses include people in the past, present and future, then it is difficult to verify its truth. On the other hand, verifying the truth of the initial conditions requires the infallibility of the witness's testimony and memory. Discussion and Conclusions: Therefore, classical foundationalism is not a suitable theory for drawing the justification structure of historical knowledge. The lack of direct access to human actions in the past, the subjectivity of historical evidence, the inability to objectively understand historical sources and the justification of historical statements by referring to fallible sources such as testimony and memory are the reasons that do not allow the historian to use infallible basic statements to justify historical facts. On the other hand, the inadequacy of historians'

attempts to overcome the problem of other minds, as well as the inability of historians to justify the infallibility of universal hypotheses are the reasons that do not allow access to infallible basic beliefs in the field of historical explanation. According to these considerations, classical foundationalism cannot be accepted as a theory of justification in historical studies. Therefore, we should avoid from imposing the criteria of other epistemic fields on history studies and to define the epistemic justification in history by referring to the possibilities and limitations of the historian's practice.

مبناگرایی کلاسیک و ساختار توجیه دانش تاریخی

سعید موسوی سیانی (استادیار، گروه تاریخ، دانشگاه شهید چمران اهواز، اهواز، ایران؛ saeid.mousavi.siany@scu.ac.ir)

اطلاعات مقاله

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۷/۲۲

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۱۱/۱۵

واژگان کلیدی:

مبناگرایی کلاسیک،

ساختار توجیه دانش تاریخی،

تبیین تاریخی،

نظریه برساختی تاریخ

چکیده

نقش مطالعات تاریخی در تنظیم مناسبات اجتماعی و برساخت نظم گفتمانی جوامع، پرسش از مبانی اعتبار دانش تاریخی را ضروری و اندیشه‌وران را به ارزیابی منطقی تفکر تاریخی در پرتو ضوابط معرفت‌شناسانه رهنمون کرده است. «مبناگرایی کلاسیک» یکی از این ضوابط معرفت‌شناسانه است که گروهی از اندیشمندان غربی و فیلسوفان مسلمان معاصر جهت اعتبارسنجی حوزه‌های معرفتی تجویز می‌نمایند. مبناگرایی کلاسیک با این ادعا که توجیه هر ادعای معرفتی مستلزم دسترسی به باورهای پایه‌خطاناپذیر و استنتاج قیاسی باورهای غیرپایه از باورهای پایه است، شروط سخت‌گیرانه‌ای را تجویز می‌کند که دانش تاریخی توان برآورده کردن آن را ندارد. عدم دسترسی مستقیم مورخ به کنش‌های انسانی در گذشته، آمیختگی شواهد تاریخی با ذهنیت مورخان، دشواری فهم عینی شواهد مکتوب و توجیه گزاره‌های تاریخی با ارجاع به منابع خطاپذیری همچون گواهی و حافظه موانعی است که اجازه تولید گزاره‌های پایه‌خطاناپذیر در ساحت بازشناسی واقعیت‌های تاریخی را نمی‌دهد. ازسوی دیگر، نابسندگی تلاش‌های مورخان برای گذر از مسئله اذهان دیگر و همچنین، ناتوانی آنها در توجیه خطاناپذیری فرضیه‌های جهان‌شمول موانعی است که اجازه تولید باورهای پایه‌خطاناپذیر در ساحت تبیین تاریخی را نمی‌دهد. با استناد به این دلایل است که نگارنده مبناگرایی کلاسیک را نظریه مناسبی برای ترسیم ساختار توجیه دانش تاریخی نمی‌انگارد و بر آن است که ساختار توجیه دانش تاریخی را باید براساس ظرفیت‌های مطالعات تاریخی ترسیم نمود.

مقدمه

تاریخ همچون دیگر علوم به پاره‌ای نیازمندی‌های جامعه انسانی پاسخ می‌دهد. تثبیت هویت جمعی گروه‌ها، آسیب‌شناسی روندهای سیاسی، بازتولید ارزش‌ها و هنجارهای فرهنگی، بازشناسی هویت تاریخی انسان، درک عمیق مسائل اجتماعی، آگاهی از مناسبات بین‌الملل و تبیین شکل‌های معاصر زندگی مهم‌ترین نیازهایی است که تاریخ با برآورده کردن آن نقشی برسراننده در جامعه انسانی ایفا می‌کند.^۱ تأکیدی که جوامع سنت‌گرا بر صورت‌بندی مناسبات اجتماعی با استناد به ارزش‌های مذهبی و فرهنگی دارند، این تأثیرگذاری را دوچندان نموده و موجد خوانش‌های متعارض از رویدادهای تاریخی مسئله‌برانگیز شده است. در این شرایط مورخان تنها در صورتی نقش خود را به‌درستی ایفا خواهند کرد که از حیثیت علمی تاریخ اطمینان حاصل شود. تحقق این مهم مستلزم اعتبارسنجی گزاره‌های تاریخی در پرتو ضوابط و معیارهای معرفت‌شناسانه است؛ معیارهایی که نه تنها در خارج از حیطه عمل مورخانه قرار دارد، بلکه در خصوص ماهیت و شمول آنها اختلاف نظر وجود دارد.^۲ در این شرایط ارزیابی معرفتی عمل مورخانه و ارائه حکمی واحد در باب اعتبار دانش تاریخی بسیار دشوار خواهد شد.

با عطف نظر بدین مهم باید پرسش از امکان دانش تاریخی را همچون یک جورچین قطعه‌قطعه نموده و سپس ضمن بازشناسی مهم‌ترین مؤلفه معرفت، دیگر قطعات جورچین را حول محور آن قرار داد. به‌گمان نگارنده «توجیه معرفتی» مهم‌ترین مؤلفه‌ای است که می‌توان با ارزیابی تفکر تاریخی در پرتو آن به مبانی اعتبار دانش تاریخی رهنمون شد. این اهمیت برآیند ماهیت اجتماعی توجیه و

نقشی است که در گفتگوی عقلانی و اجماع جامعه علمی ایفا می‌کند. اساساً تمرکز معرفت‌شناسان به نظریه‌پردازی حول محور ماهیت و ساختار توجیه خود حکایت از این نقش بااهمیت می‌نماید. «مبناگرایی کلاسیک» یکی از این نظریه‌ها پیرامون ساختار توجیه است که جایگاه برجسته‌ای در تاریخ معرفت‌شناسی دارد. چنان‌که تقریر فلسفه اسلامی از ماهیت و ساختار توجیه معرفتی را نیز می‌توان در چارچوب مبناگرایی کلاسیک تفسیر نمود.

در تلقی فلسفه اسلامی از ماهیت و ساختار توجیه معرفتی، دانش اعتقادی است که بر شالوده محکم بنا شده و نه تنها مقرون به جزمیت است، بلکه احتمال خلاف هم در آن منطقی منتفی است. با عطف نظر بدین تعریف است که فیلسوفان مسلمان دانش را باوری امری خطاناپذیر می‌انگارند که تردیدهای شکاکانه به آن آسیب نمی‌رساند. پرواضح است که اقتضای این تلقی از معرفت دستیابی به مرتبه‌ای از توجیه است که تشکیک‌ناپذیری آن را تضمین نماید.^۳ براساس این است که فلسفه اسلامی ساختمان معرفت انسانی را با تقسیم دانش به دو دسته علوم حضوری و علوم حصولی و تقسیم علوم حصولی به دو طبقه بدیهی و نظری ترسیم می‌نماید. در این طبقه‌بندی بدیهیات و علوم حضوری به جهت رابطه بی‌واسطه عالم و معلوم خطاناپذیر انگاشته می‌شود. در مقابل علوم حصولی با استنتاج از بدیهیات و گزاره‌های خطاناپذیر احراز صدق می‌شود (حسین‌زاده، ۱۳۸۱، ص ۳۹). این تلقی فیلسوفان مسلمان از ساختار توجیه معرفتی و تأکید بر خطاناپذیری معرفت حکایت از آن دارد که تقریر معرفت‌شناسی اسلامی از ساختمان معرفت انسانی را می‌توان در چارچوب الزامات منطقی مبناگرایی کلاسیک ترسیم کرد.^۴ چنان‌که علامه

۳. برای آشنایی با تعریف فیلسوفان مسلمان از ماهیت خطاناپذیر معرفت بنگرید به عباس عارفی (۱۳۸۸)، «مطابقت صور ذهنی با عالم خارج، ص ۳۰۰-۳۱۰».

۴. البته باید یادآوری کرد که اطلاق عنوان مبناگرایی کلاسیک به نظریه شناخت فیلسوفان مسلمان به معنای نادیده گرفتن تفاوت‌های بارز میان معرفت‌شناسی غربی و اسلامی نیست. برای نمونه، برداشت فیلسوفان مسلمان از دانش مطلق علم و آگاهی است که هم تصورات را دربرمی‌گیرد و هم تصدیقات را؛ درحالی که توجه معرفت‌شناسی غربی بیشتر معطوف به معرفت گزاره‌ای است. از سوی دیگر، در معرفت‌شناسی فیلسوفان مسلمان برخلاف برخی همتایان غربی منابع معرفت و گزاره‌های مبنایی صرفاً به عقلی یا تجربی منحصر نمی‌شود؛ بلکه جایگاه هر دو لحاظ می‌شود. همچنین، باید توجه داشت که فیلسوفان مسلمان بسیاری از گزاره‌های مشاهده‌ای محل استناد مبناگرایان غربی را خطاپذیر می‌انگارند.

۱. آگاهی تفصیلی از کارکردهای اجتماعی و فرهنگی و سیاسی پژوهش‌های تاریخی را می‌توان در آثار زیر یافت: پلام (۱۳۸۶)، مرگ گذشته، ص ۶۳-۱۴۸. یرویه‌یف (۱۳۶۰)، تاریخ چیست، ص ۱۷۸-۱۹۶. خیل (۱۳۷۲)، استفاده و سوءاستفاده از تاریخ، ص ۶-۱۵. استنفورد (۱۳۸۷)، درآمدی بر فلسفه تاریخ، ص ۱۶. کالینگوود (۱۳۸۹)، مفهوم کلی تاریخ، ص ۱۸. مکالا (۱۳۸۷)، بنیادهای علم تاریخ، ص ۳۱۳-۳۱۵. التون (۱۳۸۶)، شیوه تاریخنگاری، ص ۴۷-۴۸.

۲. بخشی از این اختلاف نظر برآیند مقاله تأثیرگذار ادموند گتیه به نام «آیا معرفت باور صادق موجه است» می‌باشد که پادنمونه‌هایی علیه تحلیل استاندارد معرفت ارائه کرد و نزدیک به نیم قرن توجه معرفت‌شناسان را معطوف به ارائه پاسخ‌هایی برای حل این مسئله فلسفی نمود. در این خصوص بنگرید به: «گتیه (۱۳۹۰)، آیا معرفت باور صادق موجه است، ص ۳۲۱-۳۲۴».

طباطبایی ضمن تعریف علم به ادراک یقینی مطابق با واقع، ساختمان معرفت بشری را بدین‌سان ترسیم می‌نماید:

جای تردید نیست که ما معلومات فکری و ادراکات تصدیقی بی‌شمار داریم و گاهی که آنها را بررسی می‌نماییم می‌بینیم همه آنها از همدیگر جدا نیستند، یعنی جوری نیست که اگر یکی از آنها را گرفته و به تنهایی معلوم فرض کنیم توانسته باشیم مابقی را مجهول فرض نماییم، یعنی حصول علم به یک معلوم در پیدایش خود هیچ ارتباطی به وجود سایر معلومات نداشته باشد و این سخن در علوم برهانی از همه‌جا روشن‌تر است. ما هیچ‌گاه نمی‌توانیم بسیاری از مسائل این علوم را به ثبوت برسانیم جز اینکه پیش از آن مسائل زیاد دیگری را به ثبوت رسانده باشیم. پس میان این معلومات تصدیقی یک نوع رابطه و بستگی است که به توالد و بارآوری مادی خالی از شباهت نیست... پس اگر یک معلوم تصدیقی فرض نماییم باید سلسله تصدیقی مولده او درجایی وقوف کند، یعنی به تصدیقی برسد که خودبه‌خود بی‌استعانت به تصدیقی دیگر پیدا شده باشد. از این بیان نتیجه گرفته می‌شود: ۱. اگر تصدیقی علمی فرض کنیم یا خود آن مفروض بدیهی است و یا منتهی به بدیهی؛ ۲. هر معلوم نظری (غیربدیهی) به‌واسطه تألیف بدیهیات و یا نظریاتی که به بدیهیات منتهی می‌باشند پیدا می‌شود» (طباطبایی، بی‌تا، ص ۸۶-۹۶).

هرچند این برداشت فلسفه اسلامی از معرفت به‌مثابه امری یقینی و برآمده از حضور بی‌واسطه معلوم نزد آگاهی بشری در زمینه‌هایی همچون ریاضیات و الهیات راهگشاست، اما پذیرش آن به‌منزله شالوده تمام معارف بشری پیامدی جز تحمیل معیارهای سخت‌گیرانه به دیگر زمینه‌های معرفتی و شکاکیت در عرصه تاریخ‌پژوهی دربرنخواهد داشت. به بیان روشن‌تر، ارزیابی معرفتی تفکر تاریخی در پرتو تقریر خطاناپذیر از توجیه نتیجه‌ای جز بی‌اثر شدن مهم‌ترین ابزار جامعه ایرانی در فهم تراث اسلامی و هویت تاریخی خود ندارد؛ زیرا سنت و تراث اسلامی یک پدیده تاریخی است که از مجرای شواهد تاریخی به یادگار مانده و به‌واسطه عمل مورخانه است که بر ما آشکار می‌شود. دراین شرایط کاربست معیارهای سخت‌گیرانه مبنای کلاسیک در ارزیابی دانش تاریخی پیامدی جز بی‌اعتبار انگاشتن مهم‌ترین منبع دسترسی ما به سنت اسلامی ندارد. با عنایت به این ملاحظات نگارنده مسئله محوری مقاله را ارزیابی «ساختار

توجیه دانش تاریخی» در پرتو «مبنای کلاسیک»^۱ تعریف نموده و درصدد مدلل نمودن این ادعاست که «منطق تفکر تاریخی» توان برآورده کردن شروط سخت‌گیرانه مبنای کلاسیک از ساختار توجیه دعوی معرفتی را ندارد.

در اینجا منظور نگارنده از منطق تفکر تاریخی خوانش حداقلی از «نظریه برساختی تاریخ»^۲ است. براساس این برداشت از منطق تفکر تاریخی، تاریخ تلاش منفعلا نه مورخان برای کشف واقعیت‌های تاریخی و انعکاس رویدادهای گذشته در آینه ذهن نیست؛ زیرا واقعیت‌های تاریخی نه در آینه‌ای شفاف، بلکه در پرتو چارچوب‌های مفهومی و چشم‌اندازهای مورخان است که تن به شناختن می‌دهد. بدین ترتیب، واقعیت تاریخی هرگز بی‌واسطه به ادراک در نمی‌آید؛ بلکه از طریق مقولات زبانی و در پرتو آینه زنگار گرفته از تعصبات و ارزش‌دواری‌های مورخان است که برساخته می‌شود. هرچند این تلقی از منطق تفکر تاریخی تلنگری به ادعاهای عینیت‌گرایانه «نظریه اکتشافی تاریخ» می‌زند، اما متقابلاً انکار واقعیت‌های تاریخی در خوانش حداکثری از نظریه برساختی را نیز نمی‌پذیرد و بر آن است که آلوده شدن گزارش‌های تاریخی به ذهنیت و ارزش‌دواری‌های مورخان به معنای نفی شأن هستی‌شناسانه واقعیت‌های تاریخی نیست. بدین ترتیب، تأکید خوانش حداقلی بر نقش فعال مورخان در صورت‌بندی روایت‌های تاریخی نه تنها خللی جدی بر عینیت‌گرایی «نظریه اکتشافی تاریخ»^۳ وارد می‌کند، بلکه با حفظ شأن هستی‌شناسانه واقعیت‌های تاریخی از ذهنیت‌گرایی افراطی و شکاکیت مطلق در خوانش حداکثری نظریه برساختی تاریخ فاصله می‌گیرد. براساس این است که مطالعات تاریخ می‌تواند با ارائه روایتی منسجم در باب چگونگی صورت‌بندی زمان حال همچنان به نقش برساننده خود در پاسخ به دشواری‌های جامعه معاصر ادامه دهد (Meiland, 1965, p.189-194). با استناد به این توصیف از منطق تفکر تاریخی است که ناپسندگی مبنای کلاسیک در ترسیم ساختار توجیه دانش تاریخی را مستدل خواهیم کرد.

1. Classical foundationalism

2. Construction theory of history

3. Discovery theory of history

شکل توجیه نمود: نخست آنکه، معرفت را نسبتی میان گزاره‌ها تلقی نماییم و بر آن باشیم که توجیه یک ادعای معرفتی از طریق استنتاج آن ادعای معرفتی از دیگر گزاره‌ها به دست می‌آید؛ راه دوم آن است که معرفت را نسبتی میان گزاره‌ها و ابژه‌ها انگاشته و استدلال نماییم که دعاوی معرفتی توجیه خود را از دسترسی ویژه سوژه به ابژه می‌گیرند. بدیهی است اگر معرفت را صرفاً نسبت میان گزاره‌ها انگاریم، در آن صورت توجیه هر گزاره منوط به استنتاج از دیگر گزاره‌ها خواهد بود. در این شرایط با تسلسلی بی‌پایان از باورها روبه‌رو می‌شویم که توجیه معرفتی آن امکان‌پذیر نمی‌نماید. مبناگرایی برای خروج از این تنگنا استعاره «بنیادهای معرفت» را به کار می‌برد. بدین ترتیب، مبناگرایی عقلانیت دعاوی معرفتی ما را با استناد به دسترسی مستقیم فاعل شناسا به متعلق شناسایی مدلل می‌کند و بر آن است که دسترسی ویژه فاعل شناسا به ابژه تضمین‌کننده صدق گزارش او از واقع است. به بیان روشن‌تر مبناگرایی با این ادعا که «دانش گزاره‌ای» در توجیه خود وابسته به «معرفت از طریق آشنایی» است، مرتبه توجیه معرفتی باورها را با مرتبه علت شکل‌گیری باورها خلط نموده و مشکل توجیه استنتاجی را حل می‌نماید (رورتی، ۱۳۹۰، ص ۲۳۰).

با عنایت به این ملاحظات است که مبناگرایی قائل به دو شکل از توجیه معرفتی می‌شود: یک دسته از دعاوی معرفتی با استنتاج از دیگر باورها و «به‌گونه باوری»^۳ توجیه می‌شوند؛ بنابراین واجد توجیه استنتاجی هستند. در مقابل، دسته دیگری از دعاوی معرفتی بدون نیاز به تأیید دیگر باورها و با تمسک به شهودهای عقلی، ادراک حسی و درون‌بینی^۴ توجیه می‌شوند. چنین باورهایی به‌شکل غیراستنتاجی و «به‌گونه غیرباوری»^۵ توجیه می‌شوند. بنابراین، گزاره‌های متعلق معرفت را باید به دو دسته تقسیم کرد: نخست گزاره‌های پایه که در توجیه خود بر هیچ گزاره دیگری مبتنی نیستند؛ و دوم گزاره‌های غیرپایه که در توجیه خود به دیگر گزاره‌ها نیازمندند و از یک یا چند گزاره پایه استنتاج می‌شوند (شمس، ۱۳۸۲، ص ۱۴۴-۱۴۵). این تقریر از ساختار توجیه دعاوی معرفتی را می‌توان در قالب اصول زیر خلاصه کرد:

3. Doxastically
4. Introspection
5. Nondoxistically

در این راستا، نخست، تقریر مبناگرایی کلاسیک از ساختار توجیه «دعاوی معرفتی» ترسیم می‌شود. سپس خوانش حداقلی نظریه برساختی از منطق تفکر تاریخی در پرتو تقریر مبناگرایی کلاسیک از ساختار توجیه معرفتی ارزیابی می‌شود. ارزیابی‌ای که در دو سطح انجام می‌شود: در سطح نخست، محدودیت‌های فراروی مبناگرایی کلاسیک در بازشناسی واقعیت‌های تاریخی بازشناسی می‌شود و در سطح دوم نیز محدودیت‌های مبناگرایی کلاسیک در تبیین چرایی رخدادهای تاریخی تحلیل می‌شود. بدین سان نه تنها پرده از ناپسندگی مبناگرایی کلاسیک در دفاع از امکان شناخت تاریخی برمی‌گیریم، بلکه بدین نتیجه رهنمون می‌شویم که مبناگرایی کلاسیک برداشتی صحیحی از ساختار توجیه دانش تاریخی نیست و شایسته است که ساختار توجیه در هر زمینه معرفتی را براساس امکانات آن زمینه معرفتی ترسیم نماییم. در واقع، نگارنده بر آن است که معیارهای معرفتی را باید با استنباط از مصادق معرفت در زبان متعارف و لحاظ کردن تفاوت‌ها در زمینه هر ادعای معرفتی استنباط نمود. نه اینکه بسان روش‌گرایان معیارهای معرفت را از بالا وضع کرد.^۱

مبناگرایی کلاسیک

مبناگرایی کلاسیک یکی از مهم‌ترین نظریات در باب ساختار معرفت انسانی است که تقریر خود از ماهیت توجیه معرفتی را در پاسخ به «مسئله تسلسل»^۲ صورت‌بندی نموده است (Sosa, 1980, p.547). در این تقریر دعاوی معرفتی را می‌توان به دو

۱. در این باره بنگرید به: موسوی سیانی (۱۳۹۸)، فلسفه تحلیلی تاریخ، ص ۱۱۸-۹۹.

۲. صورت‌بندی مسئله تسلسل به این شرح است: معمولاً هنگامی که با پرسش از دلایل دعاوی معرفتی خود مواجه می‌شویم، از باورهای دیگر کمک می‌گیریم و این باورها را دلیلی برای احراز صدق دعاوی معرفتی خود می‌انگاریم. بدین ترتیب، هر ادعای معرفتی با استنتاج از دیگر قضایایی توجیه می‌شود که می‌شناسیم. در معرفت‌شناسی به این شکل از استدلال ساختن دعاوی معرفتی «توجیه استنتاجی» اطلاق می‌شود (فیومرتون، ۱۳۹۰، ص ۷۸). حال اگر اصل توجیه استنتاجی را بپذیریم و بر آن باشیم که هر ادعای معرفتی با استنتاج از دیگر باورها توجیه می‌شود، آنگاه تنها راه توجیه باور به گزاره p عبارت است از استنتاج توجیه‌پذیر گزاره p از قضیه دیگری مانند q که خود به نحوی استنتاجی توجیه شده باشد. حال اگر توجیه استنتاجی q نیز منوط به استنتاج آن از دیگر گزاره‌ها باشد و آن گزاره‌ها نیز در توجیه خود وابسته به مراتبی دیگر از گزاره‌ها وابسته باشد، در آن صورت دچار یک تسلسلی در توجیه باورها می‌شویم که تا بی‌نهایت ادامه پیدا می‌کند (فیومرتون، ۱۳۸۷، ص ۱۰۰ و همیلتون، ۱۳۸۸، ص ۶۸).

بود. به تعبیر دیگر درون‌بینی، شهودهای عقلی و تجارب حسی نمی‌توانند به اندازه کافی باورهای پایه‌ی خطاناپذیر تولید کنند تا با استنتاج از آنها باورهای غیر پایه را توجیه نماییم (لموس، ۱۳۹۹، ص ۷۳-۷۵). از سوی دیگر، بسیاری از دعاوی معرفتی ناظر بر باورهای سیاسی، اجتماعی و فلسفی هستند که از درون‌بینی یا ادراک حسی استنتاج نمی‌شوند (فتحی‌زاده، ۱۳۸۴، ص ۱۵۸). به‌گمان نگارنده این شروط سخت‌گیرانه موانعی جدی در توجیه توصیف‌ها و تبیین‌های تاریخی ایجاد می‌نماید. بنابراین، شایسته است برداشت خود را از منطق تفکر تاریخی، که از آن تحت عنوان خوانش حداقلی از نظریه برساختی تاریخ یاد کردیم، با این شروط سخت‌گیرانه مقایسه نماییم و به محدودیت‌های فراروی مبنای کلاسیک در دو ساحت بازشناسی واقعیت‌های تاریخی و تبیین رویدادهای تاریخی رهنمون شویم.

محدودیت‌های مبنای کلاسیک در بازشناسی واقعیت‌های تاریخی

طرح پرسش از گذشته و گزینش یک جنبه از رویدادهای تاریخی نخستین مرحله از عمل مورخانه است که همچون دیگر مراحل تفکر تاریخی در خلأ صورت نمی‌گیرد؛ بلکه هر مورخ در یک بستر اجتماعی و در تعامل با جامعه علمی مورخان است که یک جنبه از رویدادهای گذشته را مسئله‌برانگیز تشخیص می‌دهد و از میان هزاران رویدادی که در گذشته وقوع یافته است آن چیزی را برمی‌گزیند که به نظرش مهم جلوه می‌کند؛ البته هر انگیزه‌ای در گزینش مورخان قرار داشته باشد، تفاوتی در این اصل ایجاد نمی‌نماید که آنها باید دلایلی برای گزینش یک جنبه از گذشته ارائه کنند. به نظر می‌رسد آنچه مورخ را به گزینش یک جنبه از واقعیت‌های گذشته و چشم‌پوشی بر دیگر رویدادها رهنمون می‌کند، فهم متعارف جامعه علمی و کشمکش‌های گفتمانی لایه‌های اجتماعی است (چایلد، ۲۵۳۵، ص ۴۰).

به بیان دقیق‌تر، مورخان به‌هنگام تشریح ضرورت پرداختن به یک جنبه از گذشته توجیهاتی برآمده از شهودهای عقلی یا درون‌بینی ارائه نمی‌دهند؛ بلکه با استناد به دشواری‌های اجتماعی حاکم بر بستر تاریخی و با عنایت به ملاحظات عملی است که گزینش یک

۱. گزاره‌های متعلق معرفت به دو قسم پایه و غیر پایه تقسیم می‌شوند؛ ۲. گزاره‌های غیر پایه در توجیه خود بر گزاره‌های پایه مبتنی هستند؛ ۳. توجیه گزاره‌های غیر پایه از راه استنتاج صورت می‌گیرد؛ ۴. رابطه بین گزاره‌های پایه و غیر پایه تولیدی و استنتاجی هستند؛ یعنی گزاره‌های غیر پایه از گزاره‌های پایه تولید می‌شوند؛ ۵. رابطه میان گزاره‌های پایه و غیر پایه یک‌طرفه هستند؛ یعنی گزاره‌های غیر پایه از گزاره‌های پایه استنتاج می‌شوند؛ اما گزاره‌های پایه از گزاره‌های غیر پایه استنتاج نمی‌شوند (حسین‌زاده، ۱۳۸۲، ص ۱۵۷-۱۵۸).

اصول بالا وجه اشتراک تمامی مبنایان است؛ اما اختلاف نظر در پاسخ بدین پرسش‌ها که استنتاج باورهای غیر پایه از باورهای پایه با چه الگویی صورت می‌گیرد؟ و معیار باورهای پایه چیست؟ وجه تمایز مبنای کلاسیک از مبنای معتدل را مشخص می‌نماید. مبنای کلاسیک در پاسخ به پرسش نخست بر آن است که در استنتاج گزاره‌های غیر پایه از گزاره‌های پایه صرفاً استدلال قیاسی معتبر است و دیگر شیوه‌های استنتاج مانند «استقرا»،^۱ «تمثیل» و «استنتاج بهترین تبیین»^۲ مفید یقین نمی‌باشند؛ زیرا این شیوه‌های استنتاج خطاناپذیرند و قابلیت تولید گزاره‌های غیر پایه از گزاره‌های پایه را ندارند. مبنای کلاسیک در پاسخ به پرسش دوم بر خطاناپذیری باورهای پایه تأکید می‌کند. براساس این، گزاره‌ای پایه است که خطاناپذیر^۳ بوده و در همه عوالم ممکن صادق باشد (لموس، ۱۳۹۹، ص ۷۲). باورهای پایه در این تلقی چنان‌اند که اولاً، به امر واقعی که سبب صدق محتوای باور می‌شود، دسترسی داریم و ثانیاً، از تطابق بین محتوای باور و امر واقعی که آن را صادق می‌کند اطمینان داریم (زمانی، ۱۳۹۱، ص ۹۳-۹۸).

پرواضح است که این تقریر مبنای کلاسیک از ساختار توجیه واجد شروط سخت‌گیرانه‌ای است که تحقق آن در تمامی زمینه‌های معرفتی بعید به نظر می‌رسد؛ زیرا اگر تنها راه توجیه باورهای غیر پایه استنتاج قیاسی از باورهای پایه باشد، در آن صورت استنتاج همه دعاوی معرفتی از باورهای پایه دشوار خواهد

1. Induction
2. Inference to the Best Explanation
3. infallible

تولیدکننده معرفت است هم نمی‌تواند ما را بر آن دارد تا شهادت ناظران رویدادهای تاریخی را همچون باوری پایه و خطاناپذیر بپذیریم؛ زیرا پایه انگاشتن یک باور بدین معناست که دسترسی مستقیم جامعه علمی به باور پایه آن را به مرجع نهایی در داوری دعاوی معرفتی تبدیل می‌نماید. به تعبیر دیگر، توجیه ماهیت اجتماعی دارد و خطاناپذیر بودن باور پایه باید خود را به اجتماع مدعیان شناخت عرضه کند. در واقع، اگر موضوع دانش تاریخی را کنش‌های عاملانی خردورز و صاحب احساس و اندیشه در نظر بگیریم، در آن صورت استناد به گواهی شاهدان رویدادهای تاریخی تنها در صورتی باور پایه خواهد بود که دسترسی ویژه و مستقیمی به فضای ذهنی و اندیشه‌هایی داشته باشیم که عاملان تاریخی را به اتخاذ عملی رهنمون کرده است. این درحالی است که گواهی به‌عنوان یک منبع نگهدارنده معرفت امکان دسترسی عمومی به رویدادهای تاریخی را فراهم نمی‌کند. در اینجا است که بازنمایی مورخان از کنش‌های عاملان تاریخی صرفاً در پرتو افق تفسیری گواهان امکان‌پذیر می‌شود. طبیعتاً در این شرایط گواهی شاهدان رویدادهای تاریخی از اندیشه و احساسات عاملان تاریخی از طریق شهودهای عقلی، ادراک حسی و درون‌بینی به دست نیامده است و از این‌رو نمی‌تواند این گواهی‌ها را توصیفی خطاناپذیر از کنش‌های عاملان تاریخی انگاشت. بنابراین، گواهی کارکردهای متصور برای باورهای پایه خطاناپذیر را برآورده نمی‌کند.

نابسنندگی گواهی در تولید باورهای پایه خطاناپذیر آن هنگام که به بررسی انتقادی گزارش‌های متعارض منابع تاریخی می‌پردازیم بیشتر آشکار می‌شود؛ یعنی زمانی که منبعی روایتی نقل می‌کند که دیگر منابع بدان اشاره ندارد یا حتی گزارش دیگر گواهان را نقض می‌کند، طبیعتاً اگر مورخ راهی برای سازش میان گواهی‌های متناقض پیدا نکند، چاره‌ای جز چشم‌پوشی بر یکی از این گواهی‌ها ندارد (کالینگوود، ۱۳۹۰، ص ۱۵۴). در این شرایط آیا مورخ می‌تواند در توجیه اعتمادش به یکی از گواهی‌ها به باوری پایه و خطاناپذیر استناد جوید؟ به نظر نمی‌رسد که مورخ واجد چنین توجیهی برای صدق گواهی گواهان باشد زیرا چنان‌که پیش‌تر تصریح شد مورخان هیچ‌گونه دسترسی مستقیم به

جنبه از وقایع گذشته را توجیه می‌نمایند. حتی اگر مورخان از ملاحظات عملی و مسائل بستر تاریخی خود پیروی نکنند، بعید است که بتوانند دلایل مستند به شهودهای عقلی یا درون‌نگری برای گزینش رویدادها ارائه نمایند. بنابراین، می‌توان چنین نتیجه گرفت که توجیه مورخ برای پرداختن به یک ساحت از واقعیت‌های گذشته و چشم‌پوشی بر ساحت‌های دیگر از ساختاری مبناگرایانه پیروی نمی‌کند.

مورخ پس از آنکه یک جنبه از گذشته را برگزید، به جستجوی بقایای برجای مانده از رویدادها می‌پردازد و تلاش می‌نماید تا سیمایی از رویدادهای گذشته ترسیم نماید که نه از طریق مشاهده عینی رویدادهای تاریخی بلکه با استناد به گزارش مکتوب یا سخنان شفاهی گواهان توجیه می‌شوند. طبیعتاً گواهان نیز همچون مورخان از چشم‌انداز چارچوب مفهومی و ارزش داوری‌های فردی و اجتماعی است که یک رویداد را برمی‌گزینند و دیگر رویدادها را شایسته ثبت همچون واقعیت تاریخی نمی‌بینند (لورنتس، ۱۳۹۹، ص ۴۱۳). هرچند این شرایط مانع از دسترسی مستقیم مورخان به رویدادهای گذشته می‌شود، اما با وجود این، مورخان می‌کوشند تا با استناد به منابع تاریخی عدم دسترسی به «امر داده شده» را جبران و دعاوی معرفتی خود را توجیه نمایند. در این شرایط مورخان از نقد تاریخی به منزله ابزاری برای جبران عدم دسترسی بی‌واسطه به گذشته استفاده می‌نمایند و به شواهد تاریخی نقدشده جایگاهی مشابه داده‌های حسی می‌دهند. برخلاف این پندار، نقد تاریخی منابع مکتوب نمی‌تواند عینیت بازنمایی مورخان از رویدادهای گذشته را تضمین نموده یا برداشت مبناگرایی کلاسیک از توجیه مطلوب را برآورده کند؛ زیرا استناد مورخان به شهادت منابع تاریخی صدق یک گزاره را محرز نمی‌نماید؛ بلکه صرفاً به‌عنوان مدرکی دال بر صدق آن گزاره عمل می‌کند. حتی شهادت همه گواهان نیز منافی صدق یک گواهی نیست (هاسپرس، ۱۳۸۶، ص ۲۷۱-۲۷۲).

در این شرایط گواهی^۱ نمی‌تواند همچون شهودهای عقلی و درون‌بینی تولیدکننده باورهای پایه خطاناپذیر باشد. حتی تلقی گواهی به منزله منبع نگهدارنده‌ای که بازتاب‌دهنده منابع

1. Testimony

فاقد یک چنین باورهای مبنایی در داوری میان گزارش‌های متعارض هستند.

نابسنندگی مبنای کلاسیک به موارد یادشده منحصر نمی‌شود؛ بلکه به هنگام تفسیر متون تاریخی نیز خلل‌های جدی بروز می‌نماید. در اینجا منظور از تفسیر ایضاح این امر است که نویسنده متون تاریخی کدام پیام نسبتاً تک‌معنا را براساس ذات چندمعنای واژگان اراده کرده است؛ زیرا واژگان و مفاهیم زبانی غالباً چندمعنا هستند و رهنمون شدن از این واژگان چندمعنا به پیام تک‌معنا مهم‌ترین وظیفه مفسر متن است (ریکور، ۱۳۸۵، ص ۱۱)؛ البته مورخان به هنگام تفسیر منابع مکتوب فرض را بر آن می‌گذارند که زبان بسان آئینه بازتاب‌دهنده واقعیت‌های تاریخی است؛ اما برخلاف پندار آنها زبان شیشه‌ای مسطح نیست که بر روی واقعیت قرار گرفته باشد یا روگرفتی نمادین از واقعیت‌های تاریخی ارائه نماید؛ بلکه در کنار دلالت بر واقعیت کارکرد بیانی دارد و احساسات و ارزش‌گذاری‌های جامعه انسانی را بازتاب می‌دهد (لورنتس، ۱۳۹۹، ص ۵۸-۶۰).

در این شرایط بروز اختلاف در فهم معنای متونی که چندصدسال قدمت دارند، امری طبیعی است. طبیعتاً اگر مورخان در باب معنای بنیادین متون دچار اختلاف نظر شوند یا دلالت‌های سیاسی و اعتقادی متفاوتی از این متون برداشت نمایند، ناگزیر از آن هستند که با ارائه دلایلی از صدق خوانش خود و ترجیح آن بر دیگر خوانش‌ها دفاع کنند (McCullagh, 1991, p. 303-315). اما آیا دلایل و شواهد مورخان در تأیید خوانش خود از تقریر مبنای کلاسیک پیروی می‌کند؟

پاسخ بدین پرسش مستلزم ایضاح تصور ما از نظریه معناداری زبان است. اگر معناشناسی نیت‌گرا را به مثابه برداشتی صحیح از ماهیت معناداری بپذیریم و معنای یک گزاره را همان منظور و نیت گوینده از بیان گزاره انگاریم، در آن صورت دقیق‌ترین معنای یک متن همان معنایی است که نویسنده از نگارش آن منظور داشته است (مدینا، ۱۳۸۹، ص ۹). در این تبیین ذهنی از ماهیت معناداری، تفسیر صحیح متون تاریخی و گزینش میان تفاسیر متعارض مستلزم ارجاع به نیت نویسنده از نگارش متن است. تخیل همدلانه عنوانی است که به این شکل از تفسیر متون

گذشته ندارند تا با استناد بدان اعتبار گواهی گواهان را بسنجند یا باوری پایه ارائه نمایند که منطقاً مستلزم صدق گزارش گواهان باشد. تنها ابزار مورخان برای ترجیح یک گواهی بر دیگر گواهی‌ها «چندوجه‌سازی»^۱ است. براساس «چندوجه‌سازی» اگر مفاد یک گواهی در سازگاری با طیف متنوعی از گواهی‌ها قرار داشت و از طریق‌های متعددی نقل شود، آنگاه گواهی یادشده معتبر انگاشته می‌شود (موزر و دیگران، ۱۳۸۵، ص ۲۱۹).

هرچند این رهیافت ابزاری برای ترجیح معرفتی در منطق تفکر تاریخی است، اما معیارهای سخت‌گیرانه مبنای کلاسیک را برآورده نمی‌کند؛ زیرا اتفاق نظر جمعی از افراد بر صدق یک گواهی به معنای خطاناپذیری آن گواهی نیست؛ بلکه صرفاً احتمال صدق آن را افزایش می‌دهد. این درحالی است که مبنای کلاسیک خطاناپذیری باور پایه و استنتاج خطاناپذیر باورهای غیرپایه از باور پایه را شروط توجیه آرمانی می‌انگارد. از سوی دیگر، کارکرد بنیادین باورهای پایه آن است که به واسطه تماس و دسترسی مستقیم و تجربی که به واقعیت دارد حقیقت یک ادعای معرفتی را احراز و تضمین می‌کند. این درحالی است که چندوجه‌سازی در دنیای گواهی‌ها محسوس شده و هیچ ارجاعی به واقعیت ندارد. خروج از این شرایط مستلزم توسل به مبنایی بین‌الذهانی و خطاناپذیر برای ترجیح یک طیف از گواهی‌ها بر طیف دیگری از گواهی‌هاست؛ اما چندوجه‌سازی بدون هیچ‌گونه دسترسی تجربی به رویدادهای تاریخی و صرفاً با استناد به فهم متعارف و تجربه زیسته مورخان است که یک گواهی را بر گواهی‌های بدیل ترجیح می‌دهد. پرواضح است که این سازوکار خطاپذیر بوده و نمی‌تواند شروط مبنای کلاسیک را برآورده نماید. اساساً تفاوت بارز منطق تفکر تاریخی با منطق توجیه در ریاضیات و علوم تجربی همین عدم دسترسی به سازوکارهای بین‌الذهانی^۲ است. ریاضیدانان به هنگام استنتاج گزاره‌های ریاضی و احراز صدق این گزاره‌ها به اصول موضوعه و شهودهای عقلی ارجاع می‌دهند. دانشمندان علوم طبیعی نیز یک ساختار پیچیده از گزاره‌های مشاهده‌ای را به کار می‌گیرند. مورخان

1. Triangulation

2. Intersubjective

درواقع، این تأکید بر ماهیت اجتماعی زبان بدین معناست که نیت مؤلف از نگارش متن تاریخی در قالب توانایی‌ها و صورت‌های از پیش موجود زبان بیان می‌شود و مورخان از همان ابزارهای زبانی‌ای برای فهم متن استفاده می‌کنند که دیگر اعضای جامعه زبانی به کار می‌برند. در این شرایط عدم دسترسی به معانی ذهنی مؤلفان خللی در بازشناسی معنای متون ایجاد نخواهد کرد و شهودهای زبانی مورخ از شیوه کاربست مفاهیم و گزاره‌های زبان او را به نیت مؤلف رهنمون خواهد کرد.^۱ هرچند این تأکید بر قاعده‌مندی و ماهیت اجتماعی زبان فهم معنای متون تاریخی را امکان‌پذیر جلوه می‌دهد، اما دلالت بر این ندارد که تاریخ‌پژوهان می‌توانند با استناد به باورهای پایه خطاناپذیری تفسیر خود از متون را توجیه نمایند؛ زیرا چنان‌که سرل استدلال می‌نماید، هیچ امر خطاناپذیری در توصیف‌های زبانی وجود ندارد و شهودهای زبانی گویندگان و دریافت‌کنندگان متن خطاناپذیری فاحشی دارد (سرل، ۱۳۸۷، ص ۱۰۴).

به بیان روشن‌تر، بروز خلل‌هایی در کاربست صورت‌های زبانی از پیش موجود یا کشف معانی متون مانع از توجیه خطاناپذیری تفسیر متون تاریخی می‌شود. برای درک خلل‌هایی که در این برداشت از ماهیت اجتماعی زبان بروز می‌نماید، کافی است زبان را به منزله یک فرآیند اطلاع‌رسانی در نظر بگیریم که بر انتقال اندیشه از مؤلف متن به تاریخ‌پژوه معاصر دلالت می‌کند. الگوی اطلاع‌رسانی‌ای که واجد مراحل زیر است: (فرستنده، رمزگذاری، پیام رمزگذاری شده، رمزگشایی، و دریافت‌کننده). در این فرآیند ممکن است نویسنده متن تاریخی در رمزگذاری و کاربست مفاهیم و صورت‌های زبانی خطا کند و معنایی را به مخاطب القا نماید که منظور او نبوده است. به همین ترتیب، ممکن است مورخ در رمزگشایی از مفاهیم و گزاره‌های زبانی خطا کند (استنفورد، ۱۳۸۶، ص ۱۳۵). از سوی دیگر، ماهیت تاریخی زبان و تحولاتی که در معانی واژگان و تعابیر اتفاق می‌افتد زبان را بیش از پیش خطاناپذیر می‌کند؛ زیرا قراردادی بودن رابطه دلالت‌گر و دلالت‌یاب در زبان به معنای آن است که همه معانی در چارچوب تاریخ و فرهنگ معینی تولید می‌شوند.

۱. تأکید بر ماهیت اجتماعی زبان و انکار زبان خصوصی از بصیرت‌های فلسفی ویتگنشتاین است که در کتاب پژوهش‌های فلسفی صورت‌بندی شد. در این باره بنگرید به: ویتگنشتاین (۱۳۸۹). پژوهش‌های فلسفی، ص ۱۷۸-۱۸۰

تاریخی اطلاق می‌شود. براساس این روش مورخان با بازاندیشی ارزش‌ها و نگرش‌های مؤلفان متون به این نتیجه رهنمون می‌شوند که هدف از نگارش متن چه بوده است. هرچند این برداشت از روش تفسیر متون با فهم متعارف سازگار است، اما پذیرش آن به منزله معیار اعتبارسنجی تفسیر متون تاریخی شرایط دشواری فراروی مبناگرایی کلاسیک جهت توجیه معرفتی خوانش‌ها از متون تاریخی ایجاد می‌نماید.

زیرا پذیرش مبناگرایی کلاسیک به منزله نظریه توجیه مستلزم آن است که مورخ صحت تفسیرش از متن تاریخی و ترجیح خوانش خود بر دیگر خوانش‌ها را با استناد به گزاره‌های پایه خطاناپذیر تضمین کند. این شرایط سخت‌گیرانه درحالی وضع شده است که درون‌بینی و شهودهای عقلی مورخان، به‌عنوان مهم‌ترین منابع تولیدکننده باورهای پایه، فاقد هرگونه دسترسی مستقیم به ارزش‌ها، نگرش‌ها و باورهای مؤلفان متون است. در این شرایط رهنمونی به نیت نویسندگان متون تاریخی، مستدل کردن یک خوانش از متن و ترجیح معرفتی یک خوانش بر دیگر خوانش‌ها با استناد به گزاره‌های پایه خطاناپذیر دور از دسترس خواهد بود^۲ زیرا تبیین ذهنی از ماهیت معنا به مثابه نیت گوینده از اظهاراتش نتیجه‌ای جز صحنه نهادن بر امکان زبان خصوصی ندارد. پرواضح است که اگر زبان را یک امر خصوصی انگاریم، در عمل، هرگونه دسترسی مستقیم مورخ به معانی ذهنی نویسندگان منابع مکتوب تاریخی را انکار نموده‌ایم. خروج از این تنگنا مستلزم انکار زبان خصوصی و پذیرش تبیین عینی از معناشناسی نیت‌گراست. تبیینی که نه تنها بر نیت گوینده بلکه بر نقش نهادهای اجتماعی، قراردادهای قواعد زبانی و رفتار قاعده‌مند کاربران زبان در تحقق معنا تأکید می‌نماید (سرل، ۱۳۸۷، ص ۶۱).

براساس این تلقی از ماهیت معناداری، کاربران زبان واژه‌ها و روابط میان آنها را به یک نحو به کار می‌برند و از قواعد واحدی به هنگام ارتباط واژه‌ها و اشیا پیروی می‌کنند. به یمن این وضعیت است که مورخان می‌توانند منظور دیگر کاربران زبان از کاربرد گزاره‌ها را تشخیص دهند و داوری‌های مشابهی در خصوص کاربست درست یا نابه‌جای مقولات زبانی داشته باشند (لورنتس، ۱۳۹۹، ص ۶۲).

توجیه این استنباط از شواهد تاریخی را وظیفه خود می‌انگارند و بر آن هستند تا ضمن نقد تاریخی متون پرتوی بر مسئله تحقیق انداخته و واقعیت‌های تاریخی را از لابه‌لای گزارش منابع استنباط نمایند. ساده‌ترین شیوه مورخان برای استنتاج واقعیت‌های تاریخی از منابع تاریخی استنباط مستقیم است. برای درک این مرحله از عمل مورخانه مورخی را تجسم نمایید که در حال بررسی انبوهی از نامه‌هایی است که احتمالاً توسط یک نفر نوشته شده است؛ زیرا هویت نویسنده اکثر این نامه‌ها مشخص است و صرفاً هویت تعداد معدودی از این نامه‌ها آشکار نیست. در این شرایط، مورخ خط، جنس کاغذ، امضا، تعابیر زبانی و سبک استدلال‌ورزی به‌کاررفته در مجموعه‌ای که هویت نویسنده آن مشخص است را با نامه‌ای که نویسنده آن مشخص نیست مقایسه می‌کند و در صورت همسان بودن در این مؤلفه‌ها حکم می‌نماید که نویسنده این نامه همان نویسنده سایر نامه‌هاست. در این شکل از استنباط اگر نامه‌ای داشته باشیم که نویسنده آن مشخص نباشد، اما ویژگی‌های مشابه با مجموعه‌ای از نامه‌ها داشته باشد که هویت آن مشخص است، در آن صورت نویسنده نامه یادشده همان نویسنده مجموعه‌ای از نامه‌هاست که هویت آن مشخص است (مکالا، ۱۳۸۷، ص ۸۵-۸۶). شکل منطقی این استدلال را می‌توان چنین ترسیم کرد:

مقدمه نخست: این فقره از شواهد دارای ویژگی‌هایی از نوع X, Y, Z است؛

مقدمه دوم: هر چیزی با ویژگی‌های X, Y, Z بر اثر فرآیندی با ویژگی‌هایی از نوع a, b, c ایجاد شده است؛

نتیجه: پس این فقره از شواهد بر اثر فرآیندی با ویژگی‌هایی از نوع a, b, c ایجاد شده است.

هرچند ساختار این شکل از استنباط مستقیم واقعیت‌های تاریخی منطقی و بسیار آسان می‌نماید، اما همین شکل ساده‌شده از استنباط واقعیت‌های تاریخی نیز نمی‌تواند معیارهای سخت‌گیرانه مبنای کلاسیک را برآورده کند؛ زیرا توجیه مورخ برای مقدمه نخست استدلال مستند به منابع خط‌پذیری همچون ادراک حسی، گواهی و فهم معنای متون است. این وضعیت در مورد مقدمه دوم نیز صادق است و احراز صدق آن نه تنها مستلزم

در نتیجه معانی هرگز ثبات قطعی و نهایی پیدا نمی‌کنند؛ بلکه از یک بستر فرهنگی به بستر فرهنگی دیگر و از یک دوره تا دوره دیگر دگرگون می‌شوند (هال، ۱۳۹۱، ص ۶۲). به همین جهت شهوذهای زبانی مورخان نمی‌توانند به‌مثابه باوری پایه و خط‌ناپذیر در توجیه تفسیرشان از متن به کار رود.

در این شرایط یکی از راهبردهای مفسران متون برای دریافت دقیق‌گوینده از اظهاراتش قرار دادن متن در بافتار درونی و بیرونی آن است. بدین ترتیب سعی می‌شود از ضریب خطا در فهم معنای متون کاسته و زمینه رهنمی به معنای بنیادین متن فراهم شود. هرچند این راهبرد بخشی از مشکلات مورخان در توجیه تفسیرشان از منابع مکتوب تاریخی را حل می‌کند، اما چالش‌های جدیدی در مواجهه با متن ایجاد می‌نماید که مانع از توجیه خط‌ناپذیر تفسیر متن می‌شود. برای نمونه، زمینه و بافتار بیرونی متن به‌مثابه یک «امر داده شده» در اختیار مورخان قرار ندارد؛ بلکه آنها با استناد به دانش نظری و سلايق فکری خود بافتار و زمینه متن را تعیین می‌نمایند. به بیان روشن‌تر مورخان از میان میلیون‌ها رویدادی که مؤلف متن را احاطه کرده بخشی را به‌عنوان زمینه مؤثر در صورت‌بندی معنای متن برمی‌گزینند و تشخیص می‌دهند (کلارک، ۱۳۹۷، ص ۲۰۰-۲۰۲).

طبیعتاً گزینش زمینه مؤثر در تکوین معنای متن خود نیازمند ارائه توجیهی از سوی مورخان است. پرواضح است که بافتار تاریخی مؤثر در معنای متن به‌مثابه یک امر داده شده در اختیار مورخان قرار ندارد و از این‌رو توجیه مورخان برای گزینش زمینه مؤثر در معنای متن بیشتر از دانش نظری آنها پیروی می‌کند تا یک باور مبنایی خط‌ناپذیر. به بیان دقیق‌تر، آنچه به‌مثابه زمینه مؤثر در معنای متن شناسایی می‌شود صرفاً متون زبانی دیگری است و مورخان هیچ دسترسی مستقیمی به بافتار تاریخی حاکم بر متن ندارند. با عنایت به این ملاحظات می‌توان اذعان کرد که مبنای کلاسیک شرایط دشواری در توجیه خط‌ناپذیری یک خوانش از معنای متن و ترجیح آن بر دیگر خوانش‌ها خواهد داشت.

بروز این دشواری‌ها در توجیه خط‌ناپذیری تفسیر یک متن تاریخی به معنای ناامیدی مورخان از انجام وظایف معرفتی آنها نیست؛ زیرا آنها استنباط واقعیت‌های تاریخی از منابع تاریخی و

تبیینی ارزیابی می‌شود. در ابتدا به مدل تفهیمی و سپس به مدل قیاسی قانون‌شناختی^۱ پرداخته می‌شود.

مدل تفهیمی، رویدادهای تاریخی را برآیند کنش‌های عامدانه‌ای می‌انگارد که عاملان تاریخی همسو با اعتقادات و ارزش‌های خود و در راستای تحقق هدفی انجام می‌دهند (پومپا، ۱۳۷۹، ص ۱۹۲). به تعبیر دیگر، مدل تفهیمی دو سطح درونی و بیرونی رویدادهای تاریخی را از هم متمایز می‌کند و سپس از این مقدمه که سطح برونی رویدادهای تاریخی بر جلوه‌های ادراک‌شدنی رفتار عاملان تاریخی و سطح درونی بر نیات و انگیزه‌های ناآشکار عاملان تاریخی دلالت می‌کند، به این نتیجه رهنمون می‌شود که تبیین تاریخی مستلزم گذر از سطح برونی به سطح درونی رویدادها و بازسازی فضای ذهنی عاملان تاریخی است (لیتل، ۱۳۸۸، ص ۱۱۳).

سازوکار مدل تفهیمی جهت تحقق این مهم بازشناسی عناصر پنج‌گانه کنش است: عنصر نخست کنش، هدف یا نیت عامل تاریخی از رفتارشان است؛ عنصر دوم، ارزیابی است که عامل از وضعیت سیاسی و اجتماعی و فرهنگی دارد؛ عنصر سوم، شیوه و روشی است که عامل تاریخی برای تحقق اهداف و نیات خود به کار می‌برد؛ عنصر چهارم انگیزه‌های بنیادینی است که در پس پشت اهداف عامل تاریخی قرار دارد؛ عنصر پنجم بافتار تاریخی یا کل محیط سیاسی و اجتماعی است که کنش را در برگرفته است. مورخان با استناد به عدم تطابق ارزیابی عامل تاریخی از وضعیت با واقعیت بافتار تاریخی است که پیامدهای ناخواسته کنش را تبیین می‌نمایند (استنفورد، ۱۳۸۶، ص ۴۷). صورت‌بندی منطقی مدل تفهیمی به ترتیب زیر است:

(X) کارگزاری تاریخی است که درصدد محقق

کردن هدف (F) است؛

(X) واجد ارزیابی (C) از شرایط تاریخی پیرامونش

است؛

(X) با استناد به (C) بر این باور است که تنها شیوه

محقق کردن (F) عمل (H) است؛

X عمل H را انجام می‌دهد.

رجوع به منابع خطاپذیر است، بلکه تعمیمی به‌کاررفته در آن خود توجیه خطاناپذیر را دشوار می‌کند. به بیان روشن‌تر مورخی که در مقام توصیف و استنباط واقعیت جنگ‌ها، قراردادهای بین‌المللی و رکودهای اقتصادی برمی‌آید، فاقد ادراک حسی، درون‌بینی و شهودهای عقلی از این رویدادهاست و این عدم‌دسترسی مستقیم به رویدادهای گذشته امکان توجیه خطاناپذیر استنباط مستقیم واقعیت‌ها از شواهد تاریخی را فراهم نمی‌کند. شاید تنها استثنا در این میان، مورخی است که نقش عامل تاریخی رویدادهای موردبررسی خود را ایفا می‌کند.

برای نمونه، نخست‌وزیر یا اندیشمندی برجسته که قصد نگارش زندگینامه خود را داشته باشد، می‌تواند با استناد به تصاویری که به حافظه سپرده مدعی دسترسی مستقیم به گذشته شود. حتی در این موارد استثنایی هم نمی‌توان مدعی خطاناپذیری روایت‌های تاریخی و استناد به گزاره‌های پایه خطاناپذیر شد؛ زیرا بنا به تقریر مبناگرایی کلاسیک گزاره‌های پایه نه با استناد به منابع خطاپذیری همچون حافظه، بلکه با ارجاع به منابع خطاناپذیری همچون شهودهای عقلی و درون‌بینی توجیه می‌شوند.

محدودیت‌های مبناگرایی کلاسیک در ساحت تبیین تاریخی

مطالعات تاریخی بسان دیگر علوم و زمینه‌های معرفتی به توصیف واقعیت‌ها بسنده نمی‌کند؛ بلکه به علت‌شناسی رویدادها می‌پردازد و تبیین چرایی رخدادهای تاریخی را یکی از وظایف معرفتی خود می‌انگارد (والش، ۱۳۶۳، ص ۳۶). چنان‌که باوجود اختلاف‌نظرهایی که در باب ماهیت و ساختار تبیین در سیر مطالعات تاریخی بروز پیدا کرده است، غالب تاریخ‌پژوهان در صحت این ادعا تردید نکرده‌اند که تبیین رویدادها از شروط عمل مورخانه است. بنابراین، شایسته است تا محدودیت‌های فراروی مبناگرایی کلاسیک در توجیه تبیین‌های تاریخی را نیز ارزیابی نماییم. با عطف‌نظر بدین مهم محدودیت‌های مبناگرایی کلاسیک در توجیه تبیین تاریخی با استناد به دو مورد از مهم‌ترین مدل‌های

1. Deductive-nomological model

درون‌نگری، ادراک حسی و شهودهای عقل مورخان نمی‌تواند توجیهی مبنایی و خطاناپذیر برای این ادعا بیابد که عاملان تاریخی مشابه آنها فکر و عمل می‌کنند. این وضعیت به‌هنگام بازشناسی دیگر اجزای کنش تشدید می‌شود؛ زیرا شیوه‌ها، انگیزه‌های بنیادین و ارزیابی عامل از وضعیت نیز حالاتی درونی هستند که مورخ به آن دسترسی ندارد و استنباط مورخ از این عناصر را نمی‌توان با استناد به درون‌بینی، شهودهای عقلی و ادراک حسی توجیه مبنایی کرد و یا به شکل خطاناپذیری از باورهای پایه استنتاج نمود.

نابستگی مبنای کلاسیک در توجیه مدل تفهیمی تبیین زمانی آشکارتر می‌شود که به ترجیح معرفتی میان چند تبیین متعارض بنشینیم. در این شرایط ترجیح یک تبیین بر دیگر تبیین‌ها تنها در صورتی موجه خواهد بود که معیاری بین‌الذهانی در اختیار داشته باشیم؛ یعنی بتوانیم با استناد به مبنایی محکم و ماب‌الاشتراک تمامی مدعیان شناخت تبیین صادق را از کاذب تشخیص دهیم. در این مرحله است که با مشکل جدی مواجه می‌شویم؛ زیرا نه مورخان و نه مخاطبان ایشان هیچ دسترسی مستقیمی به فضای ذهنی عاملان تاریخی ندارند. تجربه زیسته و فهم متعارف مورخ از دلایل و انگیزه‌های کنش تنها مبنایی است که بر آن اساس به بازسازی حالت‌های ذهنی عاملان تاریخی می‌پردازند. تجربه زیسته و فهم متعارف مورخان نیز ممکن است از یک فرهنگ به فرهنگ دیگر متفاوت باشد؛ از این رو نمی‌تواند به‌منزله باوری پایه و خطاناپذیر برای ترجیح یک تبیین بر تبیین‌های بدیل به کار رود.

از سوی دیگر، مدل تفهیمی فرض را بر آن می‌گذارد که رفتار انسانی براساس مقاصد آگاهانه صورت می‌گیرد و ناخودآگاه یا غرایز آدمی نقشی در هدایت کنش عاملان تاریخی ایفا نمی‌کند. به‌تعبیر دیگر، کانون واحدی به نام عقل در انسان وجود دارد که مبنای هرگونه سنجش در کنش‌گری‌های اوست. برخلاف این پندار نیمه‌تاریک وجود انسان یعنی ترس‌ها، غرایز و امور جنسی نقشی بنیادین در رفتار عاملان تاریخی ایفا می‌کند و از این رو پیش‌فرض مدل تفهیمی مبنی بر وجود کانون هدایت‌گری به‌نام عقل در کنش‌های عاملان تاریخی فاقد توجیه خطاناپذیر است (لورتس، ۱۳۹۹، ص ۱۳۶).

به‌گمان نگارنده موانعی جدی جهت توجیه مبنایگرایانه و خطاناپذیر این شکل از تبیین وجود دارد. نخستین مانع، زمانی بروز پیدا می‌کند که مورخ درصدد بازشناسی نیات عامل تاریخی برمی‌آید. در واقع، اگر بپذیریم که توجیه دعاوی معرفتی مستلزم ارجاع به باورهای پایه و خطاناپذیر باشد، در آن صورت تبیین تفهیمی رویدادهای تاریخی مستلزم دسترسی ویژه به فضای ذهنی عاملان تاریخی یا استنتاج خطاناپذیر نیات عامل از یک باور پایه خطاناپذیر است. پرواضح است که درون‌بینی و شهودهای عقلی صرفاً امکان دسترسی مستقیم مورخان به اذهان خودشان را فراهم می‌کند و لذا میان آنها و اشخاص دیگر هیچ‌گونه ارتباط بی‌واسطه یا ذهن‌خوانی وجود ندارد؛ بلکه هر فرد صرفاً به حالات ذهنی خود معرفت بی‌واسطه دارد (کرباسی‌زاده و شیخ‌رضایی، ۱۳۹۹، ص ۸). در این میان، آنچه مورخ را به بازشناسی نیات کنش رهنمون می‌کند استنتاج از رفتار بدنی عاملان تاریخی است. در واقع، مورخان عدم دسترسی مستقیم به اندیشه‌ها و احساسات درونی عاملان تاریخی را با استناد به ادراک حسی از جلوه‌های بیرونی رفتار عاملان تاریخی جبران می‌نمایند و حالات ذهنی را از طریق ادراک حسی رفتار استنتاج می‌کنند. برای نمونه، سرخی صورت و ابروهای درهم‌کشیده عاملان تاریخی را حمل بر خشم و لبخند آنها را حمل بر خوشحالی می‌نمایند. بدین ترتیب، مورخان با تشکیل یک استدلال تمثیلی زمینه نفوذ به محتویات ذهنی عاملان تاریخی را فراهم می‌نمایند و با مشاهده مشابهت حالات جسمانی خود با حالات جسمانی عاملان تاریخی به این نتیجه می‌رسند که انگیزه و اهداف عاملان تاریخی همسان و مشابه آنهاست. به تعبیر دیلتای «کل ماده شناخت ما و فهم ما از احوال موجودات زنده دارای حس و اندیشه، فقط تغییر شکل چیزی است که ما در درون خود دریافت می‌کنیم» (دیلتای، ۱۳۹۴، ص ۵۶۶).

اما مشکل اینجاست که نمی‌توان استنتاج تمثیلی نیات عاملان تاریخی از جلوه‌های بیرونی رفتار آنها را با استناد به تقریر مبنایگرای کلاسیک از توجیه نمود؛ زیرا چنان‌که پیش‌تر توضیح داده شد، استدلال قیاسی تنها شکل استنتاجی خطاناپذیر است که مورد پذیرش مبنایگرای کلاسیک قرار دارد. از سوی دیگر

۱۳۸۷، ص ۶۳). پرواضح است که اعتبار ساختار استنتاجی تبیین را براساس قواعد منطق می‌سنجیم. در اینجا شهودهای عقل یاریگر ما در توجیه اعتبار استنتاج قیاسی قانون‌شناختی است؛ اما صدق مقدمات چگونه احراز می‌شود؟ احراز صدق فرضیه‌های جهان‌شمول تا حد زیادی وابسته به دامنه مصادیقی است که بر آن دلالت می‌کند. اگر مقدمه بیان‌کننده قانون کلی دامنه‌ای به وسعت همه انسان‌ها داشته باشد، در آن صورت بسیار بعید است که بتوان توجیهی خطاناپذیر برای آن یافت؛ زیرا احراز صدق آن مستلزم دسترسی تجربی به قوانین حاکم بر اذهان عاملان تاریخی در گذشته، حال و آینده است. این درحالی است که انسان‌های گذشته و آینده دور از دسترس ما هستند و بنابراین، احراز صدق این قوانین عام خارج از توانایی‌های معرفتی مورخان است. ازسوی دیگر، طبیعت آدمی شباهتی با اشیای مادی یا موجودات زنده فاقدشعور ندارد. طبیعت انسان‌ها ثبات جاودانی ندارد؛ بلکه تحت تأثیر محیط تغییر می‌کند. در این شرایط ارائه قوانین کلی درباره انسان‌ها امری ناممکن است (واین گارتر، ۱۳۷۲، ص ۳۲۳).

طراحان مدل قیاسی قانون‌شناختی با آگاهی از این نقدها اصلاحاتی در این مدل تبیینی ایجاد نمودند و فرضیه‌های دارای شمول محدود را جایگزین قوانین جهان‌شمول نمودند. هرچند کنار گذاشتن قوانین جهان‌شمول احراز صدق تبیین قیاسی قانون‌شناختی را آسان‌تر می‌سازد، اما باوجود این، توجیه خطاناپذیر تبیین‌های دارای شمول محدود همچنان در مظان تردید باقی می‌ماند؛ زیرا قوانین عام در تبیین قیاسی، ناظر بر گذشته و محصول یک پژوهش تاریخی است. ازاین‌روی بعید است در ساختار توجیه خود به مبنایی عقلی و تجربی اتکا پیدا کند. درواقع، عدم دسترسی مستقیم مورخان به رویدادهای تاریخی مانع از یافتن توجیهی خطاناپذیر برای قوانین دارای شمول محدود می‌شود. ازسوی دیگر، بسیاری از افراد در کنش‌هایشان از قواعد حاکم بر جامعه پیروی نمی‌کنند و در مقابل سنت‌های مقبول می‌ایستند. در این شرایط ارائه توجیهی مبناگرایانه و خطاناپذیر برای قوانین عام تبیین قیاسی قانون‌شناختی بسیار دور از ذهن می‌نماید.

پس از تحلیل موانع فراروی مدل تفهیمی زمان پاسخ بدین پرسش فرارسیده است که آیا مدل قیاسی قانون‌شناختی تبیین توان برآورده کردن شروط سخت‌گیرانه مبناگرایی کلاسیک را دارد؟ پاسخ بدین پرسش مستلزم آن است که نخست، ساختار و محتوای مدل قیاسی قانون‌شناختی ترسیم شود. طراحان مدل قیاسی قانون‌شناختی بر این باورند که درجه منحصربه‌فرد بودن رویدادهای تاریخی بیش از رویدادهای جهان طبیعی نیست و ازاین‌رو، علوم تاریخی همچون علوم طبیعی تنها با بیان مفاهیم کلی و کاربست قوانین عام می‌توانند تبیینی از چرایی وقوع رویدادهای تاریخی ارائه دهند. بنابراین، در مدل قیاسی قانون‌شناختی، تبیین تنها از طریق اندراج تبیین‌خواه تحت یک قانون عام به‌دست می‌آید. به‌این ترتیب که «رویداد در انتظار تبیین» از طریق یک استدلال قیاسی متشکل از دو مقدمه تبیین می‌شود: مقدمه نخست، استدلال قیاسی گزاره‌ای ناظر بر «شرایط اولیه»^۱ است که سبب‌ساز وقوع «رویداد در انتظار تبیین»^۲ می‌باشد. مقدمه دوم نیز ناظر بر قوانین عام یا «فرضیه جهان‌شمول»^۳ است که نقش اصلی را در استنباط چرایی وقوع «رویداد در انتظار تبیین» ایفا می‌کند. از این دو مقدمه نتیجه‌ای استنباط می‌شود که همان «رویداد در انتظار تبیین» است (همپل، ۱۳۹۶، ص ۳۲-۳۴). به بیان روشن‌تر، در مدل قیاسی قانون‌شناختی گزاره ناظر بر رخداد تاریخی در انتظار تبیین (یعنی معلول) به‌صورت منطقی از گزاره‌هایی که بیان‌کننده قوانین عام هستند (یعنی علت) استنتاج می‌شود. شکل این تبیین قیاسی بدین ترتیب است:

مقدمه اول: اگر x آنگاه y (قانون عام یا فرضیه‌های جهان‌شمول)

مقدمه دوم: x (علت یا شرایط حدی)

نتیجه: Y (معلول یا رویداد در انتظار تبیین)

صدق این شکل از تبیین منوط به رعایت شروطی است: نخست آنکه، مقدمات استدلال قیاسی صادق باشد و دوم آنکه، از نتیجه به‌صورت معتبری از مقدمات استنتاج شده باشد (راین،

1. Initial conditions
2. Explanandum
3. universal Hypothesis

به ظرفیت‌های هر حوزه پژوهشی تعریف نمود، به طرح پرسش از محدودیت‌های فراروی مبنایگرایی کلاسیک در توجیه توصیف‌ها و تبیین‌های تاریخی می‌پردازد.

براساس این، ضمن ترسیم برداشت مبنایگرایی کلاسیک از سازوکار توجیه دعای معرفتی استدلال شد که مبنایگرایی اصل توجیه استنتاجی همه دعای معرفتی را انکار نموده و بر آن است که صرفاً برخی از باورها با استنتاج از دیگر باورها توجیه می‌شوند. در مقابل بخش عمده باورها به شکل غیر باوری و با استناد به منابع خطاناپذیری همچون درون‌بینی و شهودهای عقلی توجیه معرفتی می‌شوند. بدین ترتیب، مبنایگرایی کلاسیک با طرح این ادعا که باورهای پایه به شکل بی‌واسطه و از طریق شناسایی مطابقت باور با واقعیت امر توجیه می‌شوند به استعاره «بنیادهای معرفت» رهنمون شد و ضمن خلط مقام توجیه با مقام تبیین باورها دسترسی مستقیم و خطاناپذیر به متعلق هر ادعای معرفتی را شرط توجیه معرفتی انگاشت. نگارنده همین تأکید بر شروط سخت‌گیرانه‌ای همچون خطاناپذیری باورهای پایه و استنتاج خطاناپذیر باورهای غیر پایه از باورهای پایه را موانعی می‌انگارد که امکان ترسیم ساختار توجیه دانش تاریخی براساس قرائت مبنایگرایی کلاسیک را نمی‌دهد.

در راستای مدلل کردن این ادعا، خوانش حداقلی از نظریه برساختی تاریخ را به مثابه منطق تفکر تاریخی با مبنایگرایی کلاسیک به منزله نظریه توجیه مقایسه نمودیم و بدین نتیجه رهنمون شدیم که ماهیت تفکر تاریخی اجازه دسترسی مستقیم به رویدادهای تاریخی و استنتاج خطاناپذیر واقعیت‌های تاریخی را نمی‌دهد؛ زیرا توجیه مورخ برای گزینش برخی از رویدادها و چشم‌پوشی بر رویدادهای دیگر نه با استناد به منابع خطاناپذیر معرفت، بلکه با استناد به نیازهای اجتماع و مطالبات فهم متعارف صورت می‌گیرد. چنان‌که اعتبار گواهی نیز نه از طریق منابع خطاناپذیری همچون درون‌بینی و شهودهای عقلی، بلکه با چندوجه‌سازی شواهد سنجیده می‌شود.

به همین ترتیب، مورخان معنای یگانه متن را با استناد به شهودهای زبانی خطاناپذیر خود از بنیاد چند معنای واژگان تشخیص نمی‌دهند؛ بلکه با استناد به تجارب زیسته تاریخمند

نابسنندگی مبنایگرایی کلاسیک صرفاً ناظر بر توجیه قوانین عام مدل قیاسی قانون‌شناختی نیست؛ بلکه در مورد مقدمه ناظر بر شرایط اولیه نیز صادق است؛ زیرا چنان‌که پیش‌تر توضیح داده شد، مورخان تنها از طریق گواهی شاهدان رویدادهای تاریخی است که به ترسیم رخدادها و کنش‌ها در یک برهه تاریخی می‌پردازند؛ گواهی‌هایی که شرط خطاناپذیری باورهای پایه را برآورده نمی‌کند. بدین ترتیب، اگر باور ما به صدق مقدمه ناظر بر شرایط اولیه مستند به گواهی باشد، در آن صورت نه اعتبار قطعی دارد و نه از ساختار توجیه مبنایگروانه پیروی می‌کند. بنابراین، می‌توان ادعا کرد که توجیه معرفتی تبیین‌های تاریخی از اصول مبنایگرایی کلاسیک پیروی نمی‌کند و به نظر نمی‌رسد مورخان امکان تولید گزاره‌های مبنایی و خطاناپذیر جهت توجیه معرفتی تبیین‌های تاریخی را داشته باشند.

نتیجه

نقشی که روایت‌های تاریخی در صورت‌بندی نظم گفتمانی جامعه و برساخت هویت اجتماعی عاملان تاریخی ایفا می‌کنند، باعث شده است تا پرسش از مبانی اعتبار دانش تاریخی به دغدغه تاریخ‌پژوهان و اندیشه‌ورانی تبدیل شود که دل در گرو عقلانیت کردارهای گفتمانی دارند. برآیند این وضعیت ارزیابی معرفتی منطق تفکر تاریخی در پرتو ضوابط و معیارهایی است که نظریه‌های مسلط شناخت ارائه می‌کنند. مبنایگرایی کلاسیک یکی از این نظریات در تاریخ معرفت‌شناسی است که همچنان به عنوان معیار توجیه در فلسفه اسلامی جهت ارزیابی معرفتی دستاوردهای فکری بشر به کار می‌رود. نگارنده بر این باور است که کاربست تلقی مبنایگرایانه از توجیه جهت ارزیابی منطق تفکر تاریخی موجد ناسازه‌ای در زیست جهان انسان مسلمان می‌شود؛ زیرا از یک‌سوی بر نقش تعیین‌بخش سنت اسلامی در صورت‌بندی نظم گفتمانی و هویت اجتماعی جامعه ایرانی تأکید می‌نماییم و از سوی دیگر، با تأکید بر ضوابط سخت‌گیرانه مبنایگرایی کلاسیک در ارزیابی حوزه‌های معرفتی ظرفیت مطالعات تاریخی در فهم تراث اسلامی را بی‌اثر می‌کنیم. نگارنده ضمن یادآوری این وضعیت دشوار و با این فرض که مفاهیم معرفتی را باید با استناد

بنابراین، شهودهای عقلی و درون‌بینی مورخان فاقد دسترسی ویژه به احوالات درونی عاملان تاریخی به‌مثابه یک امر داده شده هستند.

همین وضعیت درخصوص مدل قیاسی قانون شناختی تبیین نیز صادق است. در این مدل تبیینی، رخداد تاریخی از طریق تشکیل استدلال قیاسی و اندراج رویداد در انتظار تبیین تحت قوانین جهان‌شمول و شرایط اولیه تبیین می‌شود. چنان‌که توضیح داده شد، فرضیه‌های جهان‌شمول مدل قیاسی ناظر بر احوالات انسان‌های گذشته، حال و آینده است و احراز صدق آن با توجه به شرایط سخت‌گیرانه مبناگرایی کلاسیک و عدم دسترسی مستقیم مورخان به گذشته دشوار است. به‌همین ترتیب، شرایط اولیه مدل قیاسی قانون‌شناختی ناظر بر وضعیت تاریخی مقدم بر تبیین خواه است و احراز صدق آن مستلزم خطاناپذیری گواهی و حافظه شاهدان رویدادهای تاریخی می‌باشد. با عنایت به این ملاحظات استدلال شد که مبناگرایی کلاسیک نظریه مناسبی برای ترسیم ساختار توجیه دانش تاریخی نیست و تأکید بر پیروی تبیین‌های تاریخی از اصول مبناگرایی کلاسیک در بلندمدت خسارت جبران‌ناپذیری به مطالعات تاریخی وارد می‌کند.

است که تفسیرشان از معنای متون را توجیه می‌نمایند. براساس این، زمانی که مورخ حکم به وقوع رویدادی می‌دهد، هیچ‌گونه دسترسی مستقیم و خطاناپذیر به گذشته ندارد؛ بلکه صرفاً با استناد به منابع خطاپذیری همچون حافظه و گواهی است که توصیفش از واقعیت‌های تاریخی را توجیه می‌نماید. بنابراین، بدین نتیجه رهنمون شدیم که اسطوره «امر داده‌شده» جایگاهی در تفکر تاریخی ندارد و ساختار توجیه دانش تاریخی از اصول مبناگرایی کلاسیک پیروی نمی‌کند.

به‌همین ترتیب، پرده از نابسندگی مبناگرایی کلاسیک در ساحت تبیین تاریخی برگرفتیم و استدلال نمودیم سازوکارهای مدل تفهیمی الزامات مبناگرایی کلاسیک را برآورده نمی‌کند؛ زیرا مدل تفهیمی تبیین مستلزم رهنمی به فضای ذهنی عامل تاریخی و بازشناسی نیت، انگیزه، شیوه، بافتار و ارزیابی عامل تاریخی از محیط کنش است. بدیهی است که چهار مورد از این اجزای کنش ناظر بر احوالات درونی عاملان تاریخی است و مورخان بدان دسترسی مستقیم ندارند. درواقع، فهم مورخان از این احوالات درونی عاملان تاریخی مستند به باورهای پایه و خطاناپذیر نمی‌شود؛ بلکه با استناد به ادراک حسی‌ای توجیه می‌شوند که گواهان از جلوه‌های بیرونی رفتار عاملان تاریخی ثبت کرده‌اند.

منابع

۱. استنفورد، مایکل (۱۳۸۶). درآمدی بر تاریخ‌پژوهی. ترجمه مسعود صادقی. تهران: سمت.
۲. استنفورد، مایکل (۱۳۸۷). درآمدی بر فلسفه تاریخ. ترجمه احمد گل محمدی. تهران: نشر نی.
۳. اوریت، نیکلاس، و فیشر الیک (۱۳۸۹). نگاهی انتقادی به معرفت‌شناسی جدید. ترجمه حسن عبدی. قم: انتشارات مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره).
۴. التون، ج. ر. (۱۳۸۶). شیوه تاریخ‌نگاری. ترجمه منصوره اتحادیه. تهران: نشر تاریخ ایران.
۵. پلام، جان هرولد (۱۳۸۶). مرگ گذشته. ترجمه عباس امانت. تهران: نشر اختران.
۶. پومپا، لئون (۱۳۷۹). فلسفه تاریخ. چاپ شده در فلسفه تاریخ. روش‌شناسی و تاریخ‌نگاری. ترجمه و تدوین حسینعلی نوذری. تهران: طرح نو.
۷. حسین‌زاده، محمد (۱۳۸۱). معرفت‌شناسی. قم: انتشارات مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره).
۸. حسین‌زاده، محمد (۱۳۸۲). پژوهشی تطبیقی در معرفت‌شناسی معاصر. قم: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره).
۹. خیل، پیتر (۱۳۷۲). استفاده و سوءاستفاده از تاریخ. ترجمه حسن کامشاد. تهران: فرهنگ جاوید.
۱۰. دیلتای، ویلهلم (۱۳۹۴). مقدمه‌ای بر علوم انسانی. ترجمه منوچهر صانعی دره‌بیدی. تهران: ققنوس.
۱۱. راین، آلن (۱۳۸۷). فلسفه علوم اجتماعی. ترجمه عبدالکریم سروش. تهران: نشر صراط.
۱۲. رورتی، ریچارد (۱۳۹۰). فلسفه و آینه طبیعت. ترجمه مرتضی نوری. تهران: تشریح مرکز.
۱۳. ریکور، پل (۱۳۸۵). رسالت هرمنوتیک. چاپ شده در حلقه انتقادی. ترجمه مراد فرهادپور. تهران: روشنگران.
۱۴. زمانی، محسن (۱۳۹۱). آشنایی با معرفت‌شناسی. تهران: هرمس.
۱۵. سرل، جان (۱۳۸۷). افعال گفتاری. ترجمه محمدعلی عبداللهی. قم: پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی.
۱۶. شمس، منصور (۱۳۸۲). آشنایی با معرفت‌شناسی. تهران: طرح نو.
۱۷. طباطبایی، سیدمحمدحسین (بی‌تا). اصول فلسفه و روش رئالیسم. مقدمه و پاورقی مرتضی مطهری. قم: انتشارات صدرا.
۱۸. عارفی، عباس (۱۳۸۸). مطابقت صور ذهنی با خارج. تهران: سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
۱۹. فتحی‌زاده، مرتضی (۱۳۸۴). جستارهایی در معرفت‌شناسی معاصر. قم: کتاب طه.
۲۰. فومرتن، ریچارد (۱۳۸۷). میناگرایی کلاسیک. چاپ شده در میناگرایی سنتی. ترجمه رضا صادقی. قم: پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی.
۲۱. فیومرتن، ریچارد (۱۳۹۰). معرفت‌شناسی. ترجمه جلال پیکانی. تهران: حکمت.
۲۲. کالینگوود، رایین جورج (۱۳۸۹). مفهوم کلی تاریخ. ترجمه علی‌اکبر مهدیان. تهران: کتاب‌آمه.
۲۳. کالینگوود، رایین جورج (۱۳۹۰). اصول تاریخ. ترجمه عبدالرضا سالار بهزادی. تهران: نشر نی.
۲۴. کرباسی‌زاده، امیراحسان و شیخ‌رضایی، حسین (۱۳۹۹). آشنایی با فلسفه ذهن. تهران: هرمس.
۲۵. کلارک، الیزابت (۱۳۹۷). تاریخ، متن و نظریه. ترجمه سیدهاشم آقاجری. تهران: مروارید.
۲۶. گتیه، ادموند (۱۳۹۰). آیا معرفت باور صادق موجه است. ترجمه شاپور اعتماد. چاپ شده در فلسفه تحلیلی. تهران: سازمان چاپ و انتشارات.

۲۷. گوردون، چاپلد (۲۵۳۵). تاریخ. ترجمه سعید حمیدیان. تهران: امیرکبیر.
۲۸. لموس، نوح (۱۳۹۹). درآمدی بر نظریه معرفت. ترجمه مهدی فرجی پاک و عاطفه حقی. تهران: نشر مرکز.
۲۹. لورنتس، کریس (۱۳۹۹). برساخت گذشته. ترجمه ماریا ناصر. تهران: سمت.
۳۰. لیتل، دانیل (۱۳۸۸). تبیین در علوم اجتماعی. ترجمه عبدالکریم سروش. تهران: نشر صراط.
۳۱. مدینا، خوزه (۱۳۸۹). زبان، مفاهیم بنیادی در فلسفه. ترجمه محمد کریمی. تهران: پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی.
۳۲. مکالا، سی بی یین (۱۳۸۷). بنیادهای علم تاریخ. ترجمه احمد گل محمدی. تهران: نشر نی.
۳۳. موزر، پل و دیگران (۱۳۸۵). درآمدی موضوعی بر معرفت‌شناسی معاصر. ترجمه رحمت‌الله رضایی. قم: مرکز انتشارات موسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی.
۳۴. موسوی سیانی، سعید (۱۳۹۸). فلسفه تحلیلی تاریخ. قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
۳۵. والش، ویلیام هنری (۱۳۶۳). مقدمه‌ای بر فلسفه تاریخ. ترجمه ضیاءالدین علایی طباطبایی. تهران: امیرکبیر.
۳۶. واین گارتنر، ر. (۱۳۷۲). تبیین در تاریخ. چاپ شده در علم‌شناسی فلسفی. ترجمه عبدالکریم سروش. تهران: مؤسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی.
۳۷. ویتگنشتاین، لودویگ (۱۳۸۹). پژوهش‌های فلسفی. ترجمه فریدون فاطمی. تهران: نشر مرکز.
۳۸. هاسپرس، جان (۱۳۸۶). درآمدی به تحلیل فلسفی. ترجمه سهراب علوی‌نیا. تهران: انتشارات نگاه.
۳۹. هال، استیوئرت (۱۳۹۱). معنا، فرهنگ و زندگی اجتماعی. ترجمه احمد گل محمدی. تهران: نشر نی.
۴۰. همپل، کارل. جی. (۱۳۹۶). کارکرد قوانین عام در تاریخ. چاپ شده در داستان معرفت تاریخی در سه پرده. ترجمه رضا وسمه‌گر. تهران: انتشارات دنیای اقتصاد.
۴۱. همیلتون، کریستوفر (۱۳۸۸). معرفت‌شناسی. ترجمه رضا صادقی. تهران: نشر علمی و فرهنگی.
۴۲. یروفه‌یف، ن. آ. (۱۳۶۰). تاریخ چیست. ترجمه محمد تقی‌زاد. بی‌جا: نشر جوان.
43. McCullagh, C. Behan (1991). Can our understanding of Old text be objective? *History and Theory*, 30(3), 302-323.
44. Meiland, Jack W. (1965). *Scepticism And Historical Knowledge*. New York, Random House.
45. Sosa, Ernest (1980). The foundations of Foundationalism. *Nous*, 14, Special Issue on Epistemology, 547-564.